

MAKTABGACHA TALIM YOSHIDAGI BOLALARDA MADANIY XULQ ATVORNI SHAKLLANTIRISH

Yuldosheva Mehriniso

Ter.DU magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6341567>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17 – fevral 2022

Ma'qullandi: 22 – fevral 2022

Chop etildi: 27 – fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

Maktabgacha ta'lim, bolalar, madaniy xulq-atvorni shakllantirish, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, ota-ona, MTT, rahbar, oilaviy hayot, psixologik va magnitik xususiyatlar, o'yin madaniyati, o'quv mashg'ulotlari, mehnat vazifalarini bajarish, nutq madaniyati bilan, xulq-atvor, o'quv muassasalari.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda madaniy xulq atvorni shakllantirish yo'llari, usullari, ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash jarayonlari va maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvori kabi masalalar ko'rib chiqildi.

XX-asrning ikkinchi yarmida xulq-atvor psixologik fanda hukmronlik qilgan kognitiv psixologiya bilan almashtirildi. Biroq, xulq-atvorning ko'plab g'oyalari hali ham psixologiya va psixoterapiyaning ma'lum sohalarida qo'llaniladi. Xulq-atvorli harakatning kashshofiyotchilaridan biri Edvard Thorndike edi. Uning o'zi o'zini o'zini xatti-harakatchi emas, balki “bog'lovchi” deb atagan (inglizcha “ulanish” -aloqa). Aqlning assotsiativ xarakterga ega ekanligi Xobbes davridan beri ma'lum bo'lgan. Aql-idrok hayvonning atrof-

muhitga muvaffaqiyatli moslashishini ta'minlaydi, bu haqiqatan ham Spenserdan keyin qabul qilindi. Ammo birinchi marta Thorndike tajribalari yordamida aqlning tabiati va uning funktsiyalari g'oyalar va ongning boshqa hodisalariga murojaat qilmasdan o'rganilishi va baholanishi mumkinligi ko'rsatildi. Uyushma avvalgi assotsiativ nazariyalarda bo'lgani kabi g'oyalar yoki g'oyalar va harakatlar o'rtasida emas, balki harakatlar va vaziyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglatadi. Butun o'quv jarayoni ob'ektiv ravishda tavsiflangan. Thorndike

Venaning xatti-harakatlarini tartibga solish printsipli sifatida "sinov va xato" g'oyasini ishlatgan. Ushbu tamoyilni tanlash chuqur metodologik asoslarga ega edi. U psixologik tafakkurni ularning ob'ektlarini deterministik izohlashning yangi usuliga yo'naltirishni qayd etdi. Garchi Darvin "sinov va xato" rolini alohida ta'kidlamagan bo'lsa-da, bu tushuncha, shubhasiz, uning evolyutsiya doktrinasining asoslaridan biri edi. Xulq-atvor madaniyati - bu maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni shakllantirishda muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Bu jamoada umumiy talablarga rioya qilish, unda hayotning o'rnatilgan qoidalarini bajarish, asossiz istaklardan, shuningdek, uyushgan xulq-atvor, o'zini o'zi boshqarish qobiliyati sifatida fazilatlarini o'rganishga yordam beradi. Rus olimlaridan biri A.S. Makarenko shunday deb yozgan: "Bolaning madaniy ma'rifatli bolasi hali ham savodxonlik, eshitish va nima deyishni o'rganganida juda erta boshlanishi kerak." Maktabgacha yoshdagi bolalarda xulq-atvor madaniyatini o'rganish uchun quyidagi qo'llaniladigan usullar samarali bo'ladi:

- 1) turli xil guruhlarining bir qismi sifatida muntazam ravishda qo'llaniladi;
- 2) faoliyatlar davomida bolalar hamkorligi bo'yicha barpo etiladi;
- 3) Ota-onalar ishda qatnashadilar.

"Xulq madaniyati" tushunchasi ma'lum bir odamning xatti-harakati bilan bog'liq. Xulq-atvor madaniyati - bu axloq, axloqiy madaniyat normalariga asoslangan shaxsning shakllangan, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xatti-harakatlarining, jamiyatdagi har kuni ishlarining kombinatsiyasi. "Xulq

madaniyati" tushunchasi bizda keng fenomen sifatida ko'rib chiqilgan, aslida insoniyat tarixidagi xatti-harakatlarni qamrab olgan va [jamoatchilikni rivojlantiradi](#). "Madaniy harakat - bu rivojlangan va bu jamiyatning eng kuchaygan standartlarga muvofiq insonning xulq-atvoridir." Maktabgacha tarbiyachining xatti-harakati madaniyat - bu kundalik hayotda, aloqa va turli tadbirlarda kundalik hayotning barqaror shakllari to'plami hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar xatti-harakatlarning madaniyatini shakllantirish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Ushbu bosqichlarning har birida, bolalarga ko'ra bolalar psixologik xususiyatlarga ko'ra, faollik madaniyatini, aloqa madaniyatini, madaniy va gigienik qobiliyat va odatlarni o'zlashtiradi.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachilarning xatti-harakati madaniyatini shakllantirishda bir necha bosqichlar beriladi. Xulq-atvor madaniyatining birinchi bosqichi erta yoshdan boshlanadi, aloqa madaniyatining asoslari, faoliyat madaniyati, madaniyat va gigiena qobiliyatlari shakllanadi. Ikkinchi bosqichda bola bola yaxshi xulq-atvoridan mamnun bo'lishini ta'minlash uchun sharoit yaratilgan. Uchinchi bosqichda madaniy xulq-atvor amaliyoti uchun sharoit yaratishda davom etmoqda, o'qituvchi bolalardagi odob-axloq qoidalarini to'g'risida xabardorlikka ko'proq e'tibor qaradi.

Maktabgacha yoshdagi yoshda iroda va o'zboshimchalik rivojlanishi rol o'ynash o'yinida va qoidalar bilan o'yinlarda eng samarali rivojlanmoqda. Ommaviy o'yinlarning rivojlanishi, shuningdek, bir vaqtning o'zida a'zo bo'lgan kattalarning alohida pozitsiyasi va o'yinning tashkilotchisi bo'lgan kattalarning alohida

pozitsiyasi bilan bog'liq. Maktabgacha yoshda, asosiy axloqiy atamalar paydo bo'ladi: axloqiy ong va axloqiy baholar - bu intensiv ravishda rivojlanib borayotganligi, ijtimoiy va axloqiy tuyg'ular rivojlanib bormoqda. Bolalarning shaxslararo munosabatlari ma'lum yosh dinamikasiga ega va uch bosqichdan o'tadi. Eski maktabgacha maktabgacha bo'lgan davrga, o'zini tengdoshlar bilan taqqoslashning ichki hamjamiyatiga taqqoslash ichki hamjamiyatga, balki boshqasiga hamdardlik va yordamga imkon beradi.

Maktabgacha bolalarga bo'lgan odob-axloq qoidalari - bu tashkilotning ma'lum shakli, bolaga atrof-dagi olamga moslashishga yordam beradi. Xulq-atvor haqidagi asosiy g'oyalar bola oilada oladi. Ota-onalar bolani madaniy xulq-atvor qoidalariga rioya qilishni, donolik va zaruratni tushuntirishga o'rgatadi. Bu asrda bolalar kattalar kattalarga taqlid qilishga moyil, shuning uchun o'z odil-axloqini boshqarish juda muhimdir, chunki ona va dadam bolaga zarur ma'lumotlarni etkazishning eng yaxshi usuli. Maktabgacha yoshdagi bolalarda xulq-atvor madaniyatini shakllantirish go'daklikdan boshlanadi. Bola dilsiz ravishda "boshqalarning hissiyotlarini yutadi". Yaxshi munosabat, tabassumlar, xushmuomalalik, hatto bularning hammasi boladagi axloqiy printsiplarning paydo bo'lishining asosini beradi va kelajakda odobli odobni o'rganishda yordam beradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda bo'lgan munosabatlar madaniyatini o'rganish yaxshi ohang qoidalarini o'rganishni boshlash juda kech bo'lsa, mumkin emas. 1-2 yoshida bola faol hayot kechira boshlaydi: gapirishga urinayotgan tengdoshlar bilan o'ynashga intiladi, yurishni boshlaydi. Ongli xatti-harakatlar

shakllantiriladi, bu ota-onalar bolaga, o'zini tutishi kerak bo'lgan ovozning yonidagini tushunish uchun vaqt ajratishdir. Maktabgacha bolalarda eng ko'p xulq-atvor qoidalari 3-4 yillarda kuzatilmoqda. Bu asrda chaqaloq o'jarlik, g'azabni namoyish etadi, ota-onalarga itoat qilishni to'xtatadi. Ruxsat berilganlarning chegaralarini aniqlashga harakat qilib, ma'lum bir vaziyatda o'zini qanchalik yaqin tutishini tekshiradi. Bu shaxsning shakllanish davri, o'z xohish va mustaqilligi va mustaqilligining namoyon bo'lishi boshlanishi. Endi harakatlarning intizomini va madaniyatini o'rgatish muhim, chunki ota-onalar xotirjam, ishonch va do'stona ohangda turishlari kerak. Maktabgacha yoshdagi bolaning xulq-atvoridagi ko'plab muammolar stressli vaziyatlarning natijasidir. Charchoq, haddan tashqari rag'batlantirish, ortiqcha vazifalar va mas'uliyatlar, kam harakatlanish va bo'sh vaqt yetishmasligi, boshqa narsalar qatori, bolalarda stressni keltirib chiqarishi mumkin. Ular o'zlarining atrof-muhitida, ayniqsa, ota-onalari va tarbiyachilarida kuzatadigan stress, ularni ham siqib chiqarishi mumkin. Darhaqiqat, bolalar o'zlarining impulslarini qanday boshqarishni va his-tuyg'ularini boshqarishni biladigan kattalar bilan o'ralgan sokin muhitda o'sib-ulg'ayganlarida, xatti-harakatlari kabi ko'p muammolarga duch kelmaydilar.

Xulq-atvorning shiori tashqi va ichki ogohlantirishlarga tananing reaksiyalarini ob'ektiv kuzatiladigan tizim sifatida xatti-harakatlar tushunchasi edi. Ushbu tushuncha rus fanida I.M.Sechenov, I.P.Pavlov va V.M.Bexterev asarlarida paydo bo'lgan. Ular aqliy faoliyat doirasi predmetni anglash hodisalari bilan chegaralanib qolmasligini, ularni ichki

kuzatuv (introspeksiya) orqali bilish mumkinligini isbotladilar, chunki psixikani ushbu talqini bilan organizm muqarrar ravishda jon (ong) va tana (organizm moddiy tizim sifatida) ga bo'linadi. Natijada, ong tashqi voqelikdan uzilib, o'z hodisalari (tajribalari) doirasiga berkitilib, uni erdagi narsalar bilan chinakam bog'lanishdan tashqariga qo'yib, tanaviy jarayonlarga qo'shildi. Bunday nuqtai nazarni rad etgan holda, rus tadqiqotchilari ob'ektiv usullarga tayanib, organizmni tashqi (shu jumladan motor) va ichki (shu jumladan subyektiv) ko'rinishlarining birligida izohlab, yaxlit organizmning atrof-muhit bilan aloqasini o'rganishning innovatsion usulini taklif qildi. Ushbu yondashuv butun organizmning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir qilish omillarini va ushbu o'zaro ta'sir dinamikasiga bog'liq bo'lgan sabablarni aniqlash istiqbollari bayon qildi. Sabablarni bilish psixologiyada "oldindan aytish va boshqarish" shiori bilan boshqa aniq fanlarning idealini amalga oshirishgaimkon beradi deb taxmin qilingan. Bu mutlaqo yangi ko'rinish zamon talablariga javob berdi. Hamma joyda qadimgi subyektiv psixologiya o'zining muvaffaqiyatsizligini yaqqol ko'rsatdi. Buni amerikalik psixologlar tadqiqotlarining asosiy ob'yekti bo'lgan hayvonlar ustidan o'tkazilgan tajribalar yaqqol isbotladi.

Turli xil eksperimental vazifalarni bajarishda hayvonlarning ongida nima sodir bo'lishi to'g'risida mulohaza qilish samarasiz bo'lib chiqdi. Uotson ong holatini kuzatish psixologga fizik kabi juda zarur emasligiga amin edi. Faqatgina ushbu ichki kuzatuvlardan voz kechib, u psixologiya aniq va ob'ektiv fanga aylanishini ta'kidladi. Uotsonning

tushunchasida fikrlash -bu aqliy nutqdan boshqa narsa emas. Pozitivizm ta'siri ostida, Uotson faqat to'g'ridan-to'g'ri kuzatilishi mumkin bo'lgan narsalar haqiqiydir, deb ta'kidladi. Shuning uchun, uning rejasiga ko'ra, barcha xatti-harakatlar jismoniy stimullarning tanaga to'g'ridan-to'g'ri kuzatilgan ta'siri va uning bevosita kuzatiladigan javoblari (reaktsiyalari) o'rtasidagi bog'liqlikdan tushuntirilishi kerak.

Vatsonning xulq-atvori tomonidan qabul qilingan asosiy formulasi: "qo'zg'atuvchi -reaktsiya" (S-R). Bundan shu narsa ma'lum bo'ldiki, ushbu formulaning a'zolari o'rtasida sodir bo'ladigan jarayonlar -fiziologik (asabiy) bo'lsin, aqliy, psixologiya o'z farazlari va tushuntirishlaridan chiqarib tashlanishi kerak. Tana reaksiyalarining har xil shakllari xatti-harakatlardagi yagona haqiqiy deb tan olinganligi sababli, Uotson psixik hodisalarning barcha an'anaviy tushunchalarini ularning motor ekvivalentlari bilan almashtirdi. O'sha yillarda turli xil aqliy funktsiyalarning jismoniy faoliyatga bog'liqligi qat'iy ravishda o'rnatildi eksperimental psixologiya. Bu, masalan, ko'rish idrokining ko'z mushaklarining harakatlariga, hissiyotlarning -tanadagi o'zgarishlarga, fikrlash -nutq apparatlariga va boshqalarga bog'liqligi bilan bog'liq. Bola, barcha tirik mavjudotlar singari, o'z hayotini saqlab qolishga harakat qilmoqda. Uning uchun yagona mumkin bo'lgan tahdid bu ota-onasining salbiy bahosi. Kichkintoy bunday tahdiddan qanday qochish kerakligini aniqlamoqchi yoki undan ham yaxshiroq - ma'qullash uchun u har qanday tahdidni oldini olish uchun o'z xatti-harakatlarini o'zgartirishga harakat qiladi. Afsuski,

aksariyat kattalar, tug'ilishdan boshlab unga kiritilgan narsa bolani uning tarbiyasiga alohida e'tibor bermasdan o'sib chiqishiga ishonishadi. Natijada, bolalar ko'p emas eng yaxshi joylar ma'lumot to'plash, shuning uchun bolalarning nomuvofiq xatti-harakatlari.

Odamlar hazilni ajrata olishadi va ma'lumot samimiy va jiddiy ko'ringanda hissiyot bilan taqdim etilayotgan narsaga

chin dildan ishonishadi. Bu qisman bizning xatti-harakatlarimizning asosidir. Ammo haqiqiy his-tuyg'ularni yuqori sifatli aktyorlikdan ajratish biz uchun qiyin. Agar ma'lumot ma'lum bir faoliyatning ustuvor yo'nalishi bo'lsa, minnatdorlik tuyg'ulari paydo bo'lsa, demak, inson ushbu ustuvorlikni olishga intila boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. -T.: Yangi asr avlodi, 2006.
2. Toshpulatov F. USE OF GEOMETRIC PATTERNS AND THEIR TYPES FROM ELIMINATIONS OF DRAWING AND APPLIED ART IN ARCHITECTURAL FACILITIES //Физико-технологического образование. – 2022. – Т. 1. – №.
3. Turoпова R.B THEME: SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS ABOUT GAME ACTIVITY.